

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫ**

**А. А. АЛТМЫШБАЕВ атындагы
ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТУ**

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 09. 22. 657 Диссертациялык кеңеш

**Кол жазма укугунда
УДК:316.7:572(575.2)(043)**

Акматов Өмүрзак Сарытайович

**ФИЛОСОФИЯЛЫК АНТРОПОЛОГИЯ АЛКАГЫНДАГЫ
ГУМАНИСТТИК ПАРАДИГМАЛАРДЫН
СОЦИОЖАРАТЫЛЫШТЫК ЖАНА СОЦИОМАДАНИЙ ТАБИЯТЫ**

09.00.11 – социалдык философия

**философия илимдеринин доктору окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган
диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

БИШКЕК – 2024

Диссертация Ош мамлекеттик университетинин философия жана политология кафедрасында аткарылган.

Илимий кеңешчиси: **Карабеков Кадырбек Чолпонбаевич**, философия илимдеринин доктору, профессор

Бекбоев Аскарбек Абдыкадырович, философия илимдеринин доктору, профессор Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун жетектөөчү илимий кызматкери

Расмий оппоненттери: **Алымкулов Марат Сапарбекович**, философия илимдеринин доктору, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Ж. Абдрахманов атындагы Мамлекеттик башкаруу академиясынын мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу кафедрасынын доценти

Айтбаев Абдимиталип Айтбаевич, философия илимдеринин доктору, профессор

Джусупбеков Азизбек Кылычбекович, философия илимдеринин доктору, Б. Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын философия жана социалдык-гуманитардык илимдер кафедрасынын профессору

Жетектөөчү мекеме: Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин профессор Ш. М. Ниязалиев атындагы философия жана гуманитардык илимдер кафедрасы. Дареги: 715600, Жалал-Абад ш., Ленин көчөсү, 57.

Диссертациялык иш 2024-жылдын 26-июнунда саат 13:00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтуна жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдеринин доктору (кандидаты), маданият таануу жана искусство таануунун кандидаты окумуштуулук даражаларды изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д 09.22.657 диссертациялык кеңештин отурумунда корголот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а. Коргоонун идентификатору: <https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан (720033, Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын <https://vak.kg/> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 26-майында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, философия илимдеринин кандидаты, доцент

Алымкулов З. А.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык иштин актуалдуулугу. Адам табиятын, анын социалдык-биологиялык өбөлгөлөрүн, генезиси менен эволюциясын, изилдеген илимий тармактын (антропология, тарыхый антропология, социалдык антропология жана маданий антропологиянын) соңку теориялык жогорку деңгээлдеги концептуалдык модели – философиялык антропология болуп саналат. Ал адам табияты менен маңызын, анын болумушка, тиричиликке, ой жүгүртүү менен акыл-эске жана эмоцияга карата болгон купуя мамилелерин иликтеп, азыркы адамдын “социалдык-философиялык портретин” түзүүгө жөндөмдүү.

Философиялык антропология – адам маңызы менен жашоосун (сущность и существования) талдай турган философиялык илимдердин татаал тармагы. Ал – «адам философиясы» деп аталган түшүнүктөн айрымаланып, бүтүндөй адам жөнүндөгү философиялык түшүнүктөрдүн жаңы деңгээлдеги теориялык жалпыланышы, илимий-методологиялык жактан системаланышы, адам түшүнүгүнүн экзистенцияланышы болуп эсептелет. Философиялык антропология – адам маңызын конкреттүү тарыхый фазадагы конкреттүү адам менен байланыштырып карабайт жана ал адам жөнүндө жалпыланган түшүнүктү (жалпы адамга тиешелүү имманенттүү мүнөздөр аркылуу) аныктайт. Философиялык антропология – адам маселелеринин бардык көп кыйырларын терең талдоого умтулгандыгы менен айрымаланат. Адам парадигмасын шарттаган факторлор: социомаданий жана социожаратылыштык жагдайлар, рационалдуулук менен иррационалдуулуктун айкалышы; философиялык темпорализм, уникалдуулук менен универсалдуулуктун, чектүүлүк менен чексиздиктин, жоопкерчилик менен парздардын тогошу; азап чегүү, жарашуу, келишүү, куткаруу философиясынын, жашоо маңызы менен окуялардын ошондой эле, рухий кырдаалдардын өз ара биримдиги – философиялык антропологиянын ички логикалык мейкиндиги.

Философиялык антропология – философиялык илимий тармак катары XVIIIк. И.Канттын окуусунан башат алат. Мындай жыйынтыктын айрым негиздери И.Канттын философиядагы төңкөрүшү жана анын категориялык императив концепциясы болуп эсептелет. XX к. 20-ж. Германияда Макс Шелер (1874-1928) тарабынан анын “Космостогу адамдын абалы” (1928) деген эмгегинде ошол мезгилдеги жана ага чейинки адам философиясы тууралуу илимий түшүнүктөр жана концепциялар жалпыланган. Мындан тышкары философиялык антропология методологиялык мүнөзгө ээ. Анын адам тууралуу теориялык жыйынтыгы

башка адамга байланыштуу илимий изилдөөлөрдүн концептуалдык таянычы болуп эсептелет.

Соңку мезгилде мейкиндик диапазону барган сайын кеңейип, тереңдеп бара жаткан ааламдашуу феномени жалпы адамзаттын келечек тагдыры менен тикеден-тике байланышкан кечиктирбей чечүүнү талап кылган глобалдык көйгөлөрдү жаратты. Мындай карама-каршылыкка тепчилген кырды-бычак социомаданий абал универсалдык мүнөздөгү философиялык рефлексияны, конкреттүү-тарыхый кырдаалды темпоралисттик ыкма менен аңдоону талап кылууда. Күтүүсүз катаклизмдер менен коштолгон геосаясий тилке кескин өзгөрүп барат: жер шарындагы калктын санынын көбөйүшүнөн улам (2025-30-жылдары – 9 миллиардга көбөйүшү болжолдонууда) тамак-аш, азык-түлүк тартыштыгынын пайда болушунан улам, 2025-жылга карата азыркы өндүрүлгөн тамак аштын көлөмүн жок дегенде 50%га жогорулатуу зарылдыгы болжолдонууда; Гималайдын айланасында: Кытай, Индия жана Пакистан; Палестина менен Израилдин; Орто Азиядагы мамлекеттердин: Өзбекстан, Тажикстан, Казахстан жана Кыргызстан аймагында суу таңкыстыгы жаралып, ичүүчү таза суунун жетишсиздиги күтүлүүдө; энергетиканын жетишсиздиги (газ, нефти ж. б.) социалдык муктаждыкты жаратууда; – климат проблемасы – жер шарындагы орточо температуранын жогорулоосу, суу ташкындары, жер көчүүлөр ж.б. – социалдык жашоону туруксуздандырууда.

Жалпы эле, дүйнөлүк социалдык кырдаал – экономикалык, саясий, этикалык, технологиялык жана диний карама-каршылыктардын негизинде болуп көрбөгөндөй чыңалып турганда жалпы адамзаттын, ошондой эле жеке адамдын социалдык турпаты, “адамдын күн сайын адам болушу”, социалдык жана психологиялык туруксуздук улам барган сайын курчуп барат. Коомдук зарылдыкка айланган ааламдашуу процесси аймактык гана эмес, менталдык интеграцияланган кубулуштарды байма-бай жаратууда. Аталган объективдүү мүнөздөгү факторлордун өктөм таасиринен улам, буга чейин белгилүү болгон антропологиялык түшүнүктөрдүн чек-ченеми, семантикалык алкагы азыркы конкреттүү-тарыхый кырдаалга коошпой калды.

Менталдык мүнөздөгү коомдук-мамлекеттик түзүлүш жаңы цивилизациялык кырдаалга туш болгон опурталдуу учурда, көнүмүш моралдык ченемдерге кедерги сапаттар арбып бараткан кырдаалда адамга мүнөздүү универсалдуу касиет-дөөлөттөр кыйла мезгил сактала берээри белгилүү. Белгиленген универсалдуу дөөлөттөр менен жаңы пайда болгон локалдуу мүнөздөгү рухий кубулуштардын өз ара карама-каршылыгын

адекваттуу андоо – философиялык антропологиянын маанилүү маселеринен.

Мындан тышкары, нанотехнология, санариптештирүүнүн коомдук турмуштагы ролу жогорулаган сайын жасалма интеллект менен адамдын ортосундагы мамиленин келечеги антропологияны “философиялаштыруу”, көндүм гуманисттик парадигмаларды өзгөргөн кырдаалга ылайыкташтыруу көйгөйүн жаратты. Эркиндик, теңдик, калыстык сыяктуу парадигмалык мүнөздөгү түшүнүктөрдү, “эрк”, “жакшылык”, “жамандык”, “абийир”, “милдет” өңдүү этикалык концептердин мазмундук талаасын туура аныктоо аркылуу, адамдын адамдык беделин тактоо жана сактоо зарылдыгы жаралды.

Жогоруда белгиленген дыкат изилдөөнү талап кылган опурталдуу жагдайларды жөнгө салуу үчүн зарыл болгон концепцияларды иштеп чыгуу жалпы эле философиялык антропологиянын, ошондой эле жаңы өбөлгөлөнгөн гуманисттик парадигмалардын социожаратылыштык жана социомаданиятын андоонун актуалдуулугун шарттап турат. Анткени, мындай нуктагы илимий изилдөөнүн конкреттүү жыйынтыктары адамдын учурлаш жүрүм-турумун турукташтырууга, ал жүрүм-турумдарды жөнгө салуучу моралдык дөөлөттөрдүн калыптанышына шарт түзөт.

Жогоруда белгиленген, жалпы адамзаттык болумдун социалдык детерминанты болгон, глобалдык көйгөйлөрдүн мыйзам ченемдүү натыйжасында олуттуу материалдык-социалдык кризис гана эмес, опурталдуу рухий-экзистенциалдык кырдаал жаралып келет. Адамдык эрктин (воля), ага удаалаш экзистенциалдык мотивациянын эгоисттик нукка бурула башташы, баалуулуктардын алмашышына түрткү берип, “жашоо үчүн күрөштүн” терс жагдайлары түрдүү психикалык депрессияларды, стресстерди, эрксиздик менен алсыздыкты, жалпысынан – “чүнчүгөн” маанайды жаратууда. Глобалдык проблемалардын макро жана микрокосмостук татаал алкагы кеңейген сайын, аалам менен адамдын социожаратылыштык жана социомаданий мамилелери ого бетер чыңалууда, мындай тагдыр чечээр шартта ансыз да толук жандырыла элек адамдын биосоциалдык жана рухий маңызын конструктивдүү нукта адекваттуу андоо үчүн “антропологиянын философияланышы”, же башкача айтканда, философиялык антропология учурдун өтө зарыл күн тартибине айланганы айныгыс чындык. Бул белгиленген, өзгөчө методологиялык мамилени талап кылган кырдаал философиялык антропологиянын өзгөчө илимий статусун, зарылдыгын аныктап, гуманисттик философиянын парадигмалык маңызын, адам доктринасын концептуалдуу тетик талдоону шарттап олтурат.

Философиялык антропологиялык илимий-теориялык методология – жалпы гуманисттик сегменттерди концептуалдык интеграциялоого, “эрк”, “мотив”, максаттарды, моралдык-этикалык ченемдерди, антропогенез менен байланышкан касиеттерди азыркы талапка ылайык гармониялаштырууга негизделген – социомаданий калыптоого жана гармониялуу өнүктүрүүгө багытталган. Мындай, антропологияны философиялаштыруу ыкмасы адамдын табияты менен маңызын, адам субъективдүүлүгүн, адамдагы «Мен», «Мен жана сен», «Мен, сен жана башкалар» маселелерин туура андоого багыттالات жана адамдагы уникалдуулук менен табийгый, социобиологиялык көндүмдөрдү айкалыштырууга шарт түзөт. Интуиция, ишеним, сүйүү жана мээрим, азап чегүү, коркуу, сагынуу, кусалануу, өксүү, баштан кечирүү, тобокелге бел байлоо, улгаюу менен карылык, жалгыздык, өлүм менен өлбөстүк жана аларга карама-каршы келген кубануу, сүйүнүү, эргүү, кумарлануу, бакыт, тагдыр сыяктуу эмоционалдык мүнөздөгү экзистенциалдарды андап-билүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Өзгөчө адам болмушунун көп түрдүүлүгүн: анын этникалык, аймактык, тектик, курактык, тарыхый, табийгый-менталдык – индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн жалпы адамдык алкак менен айкалыштырып кароодо жана интерпретациялоодо философиялык антропологиянын ролу жогору.

Жогоруда учкай белгиленген концептуалдык жагдайлар диссертациянын илимий-теориялык актуалдуулугун таасын айгинелеп турат.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иштин мазмундук контексти төмөнкү конкреттүү илимий-изилдөө долбоорлору менен байланыштуу:

- диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтымышбаев атындагы Философия институтунун “Идеологические парадигмы концепции Жаңы Кыргызстан” аттуу тематикалык планына кирет;

- ОшМУнун Философия жана политология кафедрасынын “Философия жана социогуманитардык илимдерди изилдөөнүн концептуалдык-методологиялык негиздери” аттуу илимий тематикасынын алкагында “Философиялык антропологиянын концептуалдык-методологиялык негиздери” аталышында иш алып барат;

- Кыргыз Республикасынын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин мамлекеттик социалдык буйрутмасына ылайык, “Чексиз мүмкүнчүлүктөр” долбоорунун алкагында улгайган

жарандардын жана майыптыгы бар адамдардын эмгектик-коомдук активдүүлүгүн, бизнестин негизин үйрөтүүгө негизделген социалдык ишкердүүлүк аркылуу өрчүтүүгө багытталган 2023-2024-жылдарда аткарыла турган иш-чараларга илимий-методологиялык жардам көрсөтүлүп жатат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн негизги **максаты** – салыштырмалуу соңку илимий тармак – философиялык антропологиянын абстрактуулуктан конкреттүүлүккө багыт алган концептуалдык маңызын, имманенттүү социалдык-тарыхый табиятын тастыктоо аркылуу социожаратылыштык жана социомаданий жактан шартталган жаңы гуманисттик парадигмаларды, адам доктринасын ырааттуу изилдөө болуп эсептелет. Бул учкай белгиленген максаттын илимий муктаждыгы гуманисттик парадигмалар деп аталган антропологиялык мүнөздөгү социомаданий моделдерди адекваттуу аңдоонун зарылдыгы менен түшүнүдүрүлөт. Жогоруда белгиленген максатка ылайык изилдөөнүн төмөнкү **милдеттери** аныкталды:

1. изилдөө объектисинин учурдагы теориялык деңгээлин аныктоо максатында философиялык антропология багытындагы илимий-изилдөөлөргө аналитикалык синопсис жүргүзүү;
2. кыргыз профессионалдык философиялык эмгектериндеги антропологиялык сегменттердин логикалык жана семантикалык өзгөчөлүктөрүн; кыргыз кыртышындагы антропологиялык мүнөздөгү философемадарды айкындоо;
3. философиялык антропологиянын фундаменталдык илимий жоболорунун социотабияттык жана социомаданий факторлорун конкреттүү-тарыхый ыкманын негизинде аныктоо;
4. философиялык антропологиянын башка маанилеш илимий тармактардан айрымаланган концептуалдык маңызын жана логикалык табиятын теориялык рефлексия катарында тастыктоо;
5. гуманизмдин типологиялык өзгөчөлүктөрүн жана социомаданий парадигмаларын айкындоо;
6. адам маңызын жана табиятын антропологиялык тариздеги философиялык модель катары интерпретациялоонун мазмундук талаасын соңку илимий концепт катары чечмелөө;
7. адам парадигмасынын соңку мезгилде сунушталган трансгуманисттик долбоорун жана этикалык доктринасын аксиологиялык (баалуулук) кубулуш, праксиологиялык аракет катары реконструкциялап, аталган антропологиялык концепциялардын логикалык табиятын ырааттуу талдоо;
8. философиялык антропологиянын алкагындагы гуманисттик парадигмалардын онтологиялык контексттерин – социожаратылыштык

жана социомаданий шарттарын моделдештирүү аркылуу алардын эпистемалык табиятын аныктоо.

Диссертациялык иштин илимий жаңылыгы. Азыркы мезгил-мейкиндиктин кооптуу континууму менен учурлаш, соңку геосаясий тилкелердин өзгөчө кырдаалы менен шартталган философиялык антропологиянын маңызы, анын социожаратылыштык жана социомаданий табияты конкреттүү гуманисттик типологиянын, гуманисттик парадигмалардын, трансгуманисттик долбоордун жана этикалык доктринанын алкагында изилденгендиги менен шартталган.

Бул аталган илимий жаңылык катары мүнөздөлгөн жагдай төмөнкү концептуалдык констаталар аркылуу айкындалды:

- философиялык антропология ареалында (анын ичинде кыргыз профессионалдык философиясында) өкүм сүргөн гуманисттик мүнөздөгү адам маңызына арналган илимий-изилдөөлөргө аналитикалык талдоо жүргүзүлүп, алардын теориялык дараметтери тастыкталды;

- кыргыз кыртышындагы ойлом материалдары аркылуу протоантропологиялык философемалардын социалдык-философиялык сегменттери дааналанды;

- философиялык антропологиянын онтологиясын өбөлгөлөгөн социотабияттык жана социомаданий факторлор гносеологиялык рефлексия иретинде каралып, алар болумдук кубулуш катары тастыкталды;

- философиялык антропологиянын концептуалдык маңызы менен логикалык табияты азыркы көп кырдуу геосаясий кырдаалдын опурталдуу алкагында адам маңызын объективдүү аңдоонун адекваттуу формасы экендиги таасындалды;

- гуманизмдин типологиялык өзгөчөлүктөрүн дааналаган теориялык жоболордун социомаданий табияты жана парадигмалык концепт-белгилери айкындалды;

- “адам маңызы жана табияты” деп аталган заман менен учурлаш антропологиялык парадигманын мазмундук тилкеси түшүнүктүшүнүмдөрдүн алкагы катары такталды;

- адам парадигмасынын трансгуманисттик долбооруна жана этикалык доктринасына аксиологиялык талдоо жүргүзүлүп, анын праксиологиялык маңызы ачылып берилди;

- конкреттүү-тарыхый гуманисттик парадигмалардын эпистемалык кудуретинин социожаратылыштык жана социомаданий өбөлгөлөрү такталып, алардын болочогу аныкталды.

Алынган натыйжалардын теориялык жана практикалык маанилүүлүгү.

Философиялык антропологиялык илимий-теориялык методология – жалпы гуманисттик сегменттерди концептуалдык интеграциялоого, “эрк”, “мотив”, максаттарды, моралдык-этикалык ченемдерди, антропогенез менен байланышкан касиеттерди теориялык планда азыркы талапка ылайык методологиялык социомаданий гармониялаштырууга негизделген. Мындай, антропологияны философиялаштыруу – адам табияты менен маңызын, адам субъективдүүлүгүн, туура аңдоого багытталат жана адамдагы уникалдуулук менен табийгый, социобиологиялык көндүмдөрдү айкалыштырууга шарт түзөт. Бардык эмоционалдык мүнөздөгү экзистенциалдарды терең аңдап-билүүгө жана социомаданий стимулдаштырууга мүмкүнчүлүк түзөт. Өзгөчө адам болмушунун көп түрдүүлүгүн: анын этникалык, аймактык, тектик, курактык, тарыхый, табийгый-менталдык – индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн жалпы адамдык алкак менен айкалыштырып кароодо жана философиялык интерпретациялоодо илимий-теориялык методологиялык мааниге ээ.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык натыйжаларын келечек муундарга гуманисттик багыттагы: альтруисттик, этикалык, эстетикалык, экологиялык, экономикалык жагдайларда тарбия берүүдө, жалпы эле социалдык-гуманитардык ишмердүүлүк чөйрөсүндө пайдаланууга болот. Өзгөчө: адам зоболосун, адамдын космикалык жана социалдык мейкиндиктеги орду менен ролун бийик тутуу; бардык материалдык жана рухий, абсолюттук жана күнүмдүк баалуулуктарды мурастоо; табиятты сүйүү, кооздук менен сулуулукту, асылдык менен сонундукту, ыймандык менен адептикти, айкалыштыруу; табият менен шайкеш жашоо сыяктуу асыл сапаттарды калыптоо идеяларын өнүктүрүүдө абдан маанилүү.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Классикалык философиялык антропология – адамдын жалпы турпатын – табиятын, маңызын, болумун изилдөөдө дээрлик объективдүү жагдайларга (биогендик өбөлгөлөргө, объект-субъектилик мамилелерге) басым жасап, табийгый алкак менен чектеп, анын жан дүйнөсүнө: акыл-эстик, сезимдик жана эрктик (субъектилик) жагдайларына классикалык илимий методологиянын үстөмдүгүнүн натыйжасында жетишээрлик денгээлде көңүл бурбай келген. Адам – табияты боюнча парадоксалдуу (эки илтик) кубулуш экендиги, бир эле учурда социалдык кырдаал чөйрөнүн субъектиси да, объектиси да экендиги эске алынган эмес. Адам турпатын адекваттуу аңдоодо бири-бирине кынапталган онтогенез менен филогенездин айкалышын туюндурган методологиялык жобо толук кандуу колдонулбай келген. Натыйжада, адам маңызы классикалык объект-

субъектилик методологиянын алкагында интерпретацияланып, анын “ички мени”, “менталдык көрөңгөсү” көлөкөдө калган. Философиялык антропологиянын калыптанышы, гуманисттик парадигмалардын өнүгүшү менен ушул учкай белгиленген көйгөй эске алынып, адамдын жан дүйнөсүн (субъектилик жагдайларды) иликтөөгө ык коюлду. Адам бир эле мезгилде бардык коомдук катнаштардын субъектиси гана эмес, объектиси да экендиги, “тириктин тиричилиги” кыймылдаткыч күчкө, “социалдык дүрмөткө” ээ экендиги талашсыз.

2. Дүйнө түзүлүш тууралуу түшүнүктүн байыркы архаикалык формасы – философема. Ал – дүйнө таанымдын, нерсе-кубулуштарды аңдоого, жалпылоого болгон аракеттин алгачкы артефакты – логикалык тариздеги инструменти. Философемалар, этникалык мейкиндикте жаралгандан улам этникалык мүнөз күткөн этнофилософемалар улуттук кыртыштан өнүп чыккан дүйнөлүк философиянын пайдубалы. Кыргыз философиясынын башаты да – мифтик, мифоэпикалык, диний философемалар болуп эсептелет. Байыркы мейкиндик менен мезгилдин өзгөчө кыйырына кынапталган адам (киши, пенде, тирик, макулук, жандык) жөнүндөгү баёо ойлом формалары философемалык мүнөздө болгон. Азыркы мезгилдеги адам түшүнүгүнүн түпкү теги – философемаларда. Ушундан улам соңку учурда адам көйгөйүн изилдөө кандай илимий-теориялык зарылдык болсо, анын башаты болгон адам философемаларын иликтөө ошондой эле концептуалдык зарылдык болуп эсептелет. Мындан тышкары, дагы бир тарыхый-конкреттүү жагдай – ар бир элдин социомаданий баалуулуктары, гуманисттик парадигмалары бүткүл дүйнөлүк гуманисттик ойлом эволюциясынын бир салаасы – бөлүгү катары өнүгүп келгендиги талашсыз.

3. “Социалдык” жана “табият” түшүнүктөрүн кыйла бийик деңгээлде синтездеген логикалык татаал “социожаратылыштык” түшүнүгү адамды курчап турган чөйрөнү – табияттын, коомдун өтмө-катар ажыралгыс биримдигин туюндурат. “Социожаратылыштык” концепциясы табийгый жана социалдык түзүмдөрдү бири-бири менен байланыштуу өзүнө тиешелүү мыйзам ченемдердин натыйжасында жөнөкөйдөн – татаалга багытталган эволюциялык кыймылдагы бирдиктүү система катары түшүндүрмөлөйт. Бул концептуалдык идеянын түпкү фундаменталдык нугу “табият” менен “коомдун” өз ара аракетинен түзүлгөн “жандуу” чөйрө. Ал – табияттын коомго, коомдун табиятка тийгизген (оң жана терс) таасири аркылуу түзүлөт, уюмдашат деген тариздеги уңгулуу концепт менен байланыштуу. Демек, “адам табияты”, “адам маңызы” деп аталган социобиологиялык кубулуштарды адекваттуу аңдоо үчүн ал түшүнүктөрдүн социожаратылыштык өбөлгөлөрүн кылдат иликтөө зарыл.

Бул белгиленген методологиялык ыңгай социотабийгый түзүмдөрдүн өзгөчөлүктөрү болуп саналган биочөйрөнү – глобалдык экотүзүм, коомду биочөйрөнүн подсистемасы катары кароого негиз түзөт. Коом – табият түзүмүнүн негизги элементтери, функционалдык байланыштары жана факторлору менен өбөлгөлөнгөн. Табият менен коомдун экологиялык карама-каршылыгы түзүмдүк зарылдык болгон алмашуу процесстеринин дискреттүүлүгү менен түшүндүрүлөт. Экологиялык туруктуулук – түзүмдүн туруктуулугу, социотабийгый экотүзүмдүн туруктуулугу, ал эми ал туруктуулук табият менен коомдун “акыл-эстүү” карым-катнашы менен шартталат.

4. Адам болумун, анын ички табиятын аныктап турган негизги факторлордун бири – адам маңызы көйгөйү. Ал философиялык антропологиянын түйүндүү маселелеринин бири жана адам экзистенциясынын (жашоонун, тирүүлүктүн, тиричиликтин) пайдубалын түзөт. Адам болуму адамдын жалпы биосоциалдык турпатын, рухий жан дүйнөсүн, эс-акыл дараметин, аң-сезимин, түшүнүгүн, моралдык кудуретин туюндурган өтө кеңири татаал түшүнүк. Философиялык антропологиянын алкагында адам маңызы (болуму) адамдын өзүн-өзү аңдоосу, өзүн-өзү таануусу (рефлексиясы), өзүн-өзү түшүнүүсү менен тыгыз байланышта каралат. Адам жашоосу, тиричилиги – адам маңызынын көрүнүшү болуп эсептелет. Адамдык парасат (адам маңызы, феномени) – адамдын адамдыгын аныктап турган экзистенциалдардын (сапаттардын) өз ара биримдик жыйындысы. Адам өзү жашап турган чөйрөгө ылайыкташып гана чектелбестен, ал аны (чөйрөнү) өзүнүн ишмердүүлүгү менен максаттуу багытта өзгөртөт. Адам табияты менен маңызы, адам субъективдүүлүгү менен анын уникалдуулугу, адам «мендиги», интуиция, ишеним, сүйүү маселелери; ошондой эле экзистенциалдык: азап чегүү, сагынуу, кусалануу, өксүү, баштан кечирүү, тобокел салуу, жалгыздык, улгаюу менен карылык, өлүм менен өлбөстүк жана аларга карама-каршы келген кубануу, сүйүнүү, эргүү, кумарлануу, бакыт, тагдыр сыяктуу масштабдуу концепттер – философиялык антропологиянын социожаратылыштык жана социомаданий факторлор менен өбөлгөлөнгөн татаал маселелерден.

5. Объективдүү мүнөздөгү ааламдашуу процесси тамыр жайгандан бери, гуманизмдин диапозону кеңейип, анын глобалдык форматы пайда болду. Өзөгү ар кыл этникалык кубулуштардан түзүлгөн менталдык көп кырдуулукту туюндурган “универсалдуу” социомаданий кырдаалда өкүм сүргөн гуманисттик глобализм – улуттук, расалык, диний коопшостуктун шартында жалпы адамзаттык баалуулуктарды сактоого аракеттенип, “калыстык”, “тынчтык”, толеранттуулук” жана “социалдык тилектештик”

сыяктуу дөөлөттөрдү глобалдаштырууга умтулат. Глобалдуу гуманизмдин фундаменталдуу жобосуна ылайык, социомаданий көп түрдүүлүккө карабай, ар бир адам (ар бир мамлекет) бирдей укукка, бирдей мүмкүнчүлүккө ээ болушу зарыл. Мындай, этникалык ар түрдүүлүк менен коомдук бир түрдүүлүктү тогоштуруп, жалпы максатты көздөгөн гуманисттик кырдаалды түзүүнүн жолу – маданий аралык диалог жана кызматташтык. Диалог, кызматташтык, социалдык кызыкчылыктарды айкалыштыруу аркылуу гана “жакырчылык”, “ачкачылык”, “теңсиздик”, “экокризис” өңдүү өнөкөт-өксүктүктөрдүн глобалдык формалары менен күрөшүүгө болот. Глобализм – алкакташтыруу катары, синергетика – “сызыксыз өнүгүүнүн” постулаты катары эки башка кубулуш, бирок алардын методологиялык ыкмаларын үзүрлүү пайдалануу – глобалдык гуманизмдин негизги талабы. Анткени, синергетика – адамзатты жана ааламды камтыган татаал сызыктуу эмес, системалардын өз алдынча түзүлүшүнүн теориясы катары адамга жана дүйнөгө болгон жаңы көз карашты калыптандырууну камтыйт. Глобалисттик гуманизм менен синергетиканы айкалыштыруу адам менен адамдын, коом менен табияттын мамилелеринин жаңы, иштиктүү форматын жаратат.

6. Ар бир адам индивидуалдуу жандуу организм, бирок анын маңызы коомдук түзүлүш, коомдук мамилелер жана табийгый чөйрө менен тыгыз байланышта. Ал өзүндөй эле өзгө адамдар, ар кыл уюмдашкан социалдык институттар менен социомаданий эреже-нормалардын негизинде өз ара максаттуу алака түзүп, чөйрө-кырдаал менен шартталат жана өзүнүн комплекстүү ишмердүүлүгү аркылуу конкреттүү-тарыхый кырдаалды трансформациялоого катышат. Мындай бири-бирине таасир берип, бирине-бири өбөлгө болгон эки тараптуу кырдаалда социомаданий фактор баалуулуктар системасын түзүү аркылуу өзгөчө мааниге ээ болот. Аталган социомаданий фактор менен бирге, тарыхый, экономикалык жана биосоциалдык өбөлгөлөр “адам-табият” мамилелерин өркүндөтүүнүн кыймылдаткыч күчү болуп эсептелет. Адам – бири-бири менен байланышкан жана бирин-бири шарттаган, табияты боюнча ар түрдүү болгон муктаждыктар жана жөндөмдүүлүктөр системасына ээ – биопсихосоциалдык жандык.

7. Философиялык антропологиянын соңку мезгилдеги парадигмаларынын бири – “адамды өркүндөтүү” концепциясы. Бул аталган концепция – айрыкча соңку мезгилде өнүккөн илимий-технологиялардын натыйжасында “адам табиятын”, “адам маңызын” өркүндөтүүгө арналган философиялык антропологиянын трансгуманисттик формасы. Сөз болуп жаткан концепциянын негизги трансгуманисттик идеясы – адам азыркы учурдагы заманбап

технологиялар (биотехнология, нанотехнология, ген инженериясы, жасалма интеллект) аркылуу өзүнүн эволюциялык потенциалын позитивдүү нукта жогорулата алат. Адам өр тартып жогорулоого, өзүн-өзү жаңы кырдаалда татыктуу реализациялоого; интеллектуалдык, эмоционалдык, социалдык жана рухий өнүгүүгө табийгый түрдө умтулат. Умтулуунун натыйжасында, моралдык баалуулуктарды, адекваттуу кызыкчылыктарды, орундуу максаттарды иштеп чыгып, өзүнүн учурлаш иденттүүлүгүн камсыз кылат. Ушундан улам "адамды өркүндөтүү" парадигмасы соңку мезгилдеги постгуманисттик философия алкагындагы прогрессивдүү тенденция болуп саналат. «Адамды өркүндөтүү» парадигмасы – мезгилдин шарданы менен алга умтулуунун (максаттуу аракеттин) ыкмасы жана программасы.

8. Философиялык антропологиянын дагы бир түйүндүү парадигмасы – гуманисттик этика. Адамдын адамдык дөөлөтүн, парасатын бийик тутуп, татыктуу жашоого шарт түзүүгө, социалдык адилеттүүлүктү камсыз кылууга кантип жана кандайча жетишүүгө болоорун аныктоо – аталган парадигманын пайдубалы. Гуманисттик этика үчүн ар бир адам кымбат, уникалдуу жана кайталангыс дөөлөт. Гуманисттик этика – адам укуктарына, ар бир адамдын индивидуалдуу автономиясына басым жасай турган “адам доктринасын” иштеп чыгууга аракеттенет. Билим берүү тармагын, маданиятты өнүктүрүү аркылуу дүйнөлүк тынчтыкты, улут, мамлекет аралык тилектештикти орнотууга умтулат. Адам доктринасы кеңири мааниде – адам табиятын, адамдын дүйнө түзүлүштөгү ордун аныктаган касиеттердин жыйындысын жалпылап туюндурган маанилик мейкиндиги кенен түшүнүк. Адам деген ким (эмне)? Адамдыктын параметрлери болуп эсептелген баалуулуктардын түйүнү, адам укуктары жана милдеттери кандай түшүндүрүлөт? Адам аны курчап турган табийгый-социалдык чөйрө менен кандайча алакада болуш керек? Ушул сыяктуу фундаменталдуу көйгөйлөрдүн логикасын чечмелөө, аларды илимий түшүндүрүү – адам доктринасынын лейтмотиви болуп саналат. Адамдын инсандык касиети – анын моралдык аң сезиминин, тиричилик жашоо образынын негизи болуп эсептелет. Гуманисттик этика, андагы адам доктринасы – адамдын жан дүйнөсүнүн эволюциясын, өркүндөөсүн адекваттуу аңдоого; жакшылык менен жамандыктын, адилеттүүлүк менен адилетсиздиктин, эркиндик менен кулчулуктун, бакыт менен бактысыздыктын, эмгек менен ырахаттын табиятын терең түшүнүүгө жана аныктоого жардам берет. Адамдын акыл-эстүү жандык катары жашоосунун максаты – абсолюттуу жакшылыкка жетишүүгө умтулуу жана бул максатка адамдык позитивдүү сапаттарды өркүндөтүү аркылуу жетишүү болуп саналат.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Теманын тандалышы, пландаштырылышы, материалдардын топтолуп, системалаштырылышы, анализдениши жана жарыкка чыгарылышы диссертант тарабынан аткарылды. Изилдөөдө философиялык антропология алкагындагы гуманисттик парадигмалардын социожаратылыштык жана социомаданий табияты социалдык философиялык ракурста талдоого алынды. Сунушталган негизги илимий жоболор менен тыянактар изденүүчүнүн жеке салымы болуп эсептелинет.

Диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы. Диссертациянын негизги тыянактары жана жоболору автор тарабынан төмөнкү илимий конференцияларда жана семинарларда апробацияланды. Алар: “XXI кылымда билим берүү таалим-тарбия системасындагы гумандуулук багыттарды өнүктүрүү” аттуу регионалдык конференция (2002. – Ош: ОшМУ; “Улуттук аң-сезим жана мамлекеттүүлүк”. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдыгына арналган ИПКнын материалдарынын жыйнагы. – Ош, 2003; “Индия и Кыргызстан: взаимодействие цивилизаций” аттуу эл аралык илимий конференция. – Ош, 2003; “Новые векторы развития современного Кыргызстана: социальная мобилизация и добросовестное управление” аттуу аймактык илимий конференция. – Ош – 2004; “Новые векторы развития современного Кыргызстана: социальная мобилизация и добросовестное управление” аттуу аймактык илимий конференция. – Ош – 2004; «Эгемендүү Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык, саясий, рухий өнүгүүсү жана келечеги» аттуу илимий практикалык конференция. ОшМУ, Ош – 2005; “Кыргызстандагы социалдык иштер проблемалары жана социалдык парадигмалар” аттуу илимий практикалык конференция. ОшМУ, Ош – 2008; «Улуу кыргыз каганатынын түзүлгөндүгүнө 1170 жыл» аттуу илимий-практикалык конференция. Өзгөн, 2012; «Евразиялык экономикалык интеграциянын тенденциялары: көйгөйлөрү, чындыктары жана перспективалары» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференция – Ош, 2016; “Актуальные проблемы онтологии и социальной экологии” аттуу илимий-теориялык конференция – Бишкек, 2019; XIX кылымдагы мамлекеттик ишмер Алымбек датка Асан бий уулунун 220 жылдыгына арналган аймактык илимий-теориялык конференцияда Өзгөн, 2019; “Современность и социальное развитие: состояние и вызовы” аттуу эл аралык илимий-теориялык конференция – Бишкек, 2020; «Кыргыз Республикасында балдарды колдоонун, коргоонун укуктук негиздери: көйгөйлөр жана аларды чечүү жолдору» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференция. – Ош, 2020; Илимдин бүткүл дүйнөлүк күнүнө карата жана академик Б.Мурзубраимовдун 80 жылдык юбилейине арналган «Современные

тенденции развития системы образования и науки в цифровую эпоху” аттуу эл аралык конференция – Ош, 2020; «Кыргыздардын эгемендүү мамлекети: укуктук, саясий, тарыхый көз караш» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференция – Ош, 2021; “Современные достижения науки, культуры, техники и технологий и их применение в экономике аттуу эл аралык илимий-практикалык конференция. – Андижан, 2022; «Казахстан и страны Востока в меняющемся мире: проблемы безопасности и сотрудничества» аттуу эл аралык конференция. – Алматы, 2022; Тоо экосистемаларын жана климаттын туруктуулугун коргоо жылына арналган «Тоо экосистемаларынын туруктуулугу: өнүктүрүү жана сактоо маселелери» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференция. – Ош, 2022; Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинде Молдо Нияздын 200 жылдыгына карата “Көп кырдуу көсөм” аттуу республикалык илимий практикалык конференция. – Бишкек – 2023; мамлекеттик ишмер А. Масалиевдин 90 жылдыгына арналган "Ааламдаштыруу доорунда коомду, билим берүүнү жана илимди туруктуу өнүктүрүүнүн заманбап, санариптик трансформациялары: өткөндүн тажрыйбасы, учурдун мүмкүнчүлүктөрү, келечектин стратегиялары" аттуу эл аралык илимий-практикалык конференция. – Баткен, 2023; Илим жана билим гармониясы – коомду өнүктүрүүчү күчтөрдүн негизи” аттуу илимий практикалык конференция. – Жалал-Абад – 2023; “Молдо Нияз алгачкы жазгыч акын, агартуучу, философ жана тарыхчы” аталыштагы республикалык илимий-практикалык конференция. – Жалал-Абад, 2023-ж. «Улуу жеңиш жана өчпөс эрдик: тарыхый эс тутумдун жаңы парадигмалары» аталышындагы республикалык илимий-практикалык конференция. – Жалал-Абад, 2023; «Кыргызстандын эгемен жолундагы Н. Исановдун ролу: тажрыйбалар жана чакырыктар” илимий-практикалык конференция. – Ош, 2023.

Мындан сырткары ОшМУдагы тематикалык багыттагы атайын лекциялык жана семинардык сабактарда, атайын курстарда апробацияланды.

Диссертациянын натыйжаларынын толук жарыяланышы. Иштин негизги илимий жыйынтыктары 22 илимий макалаларда жарыяланды.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Иштин түзүлүшү изилдөөнүн негизги максаттарына жана милдеттерине ылайыкталган. Диссертация киришүүдөн, сегиз параграфты камтыган төрт баптан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмегинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү – 293 бет. Пайдаланылган адабияттардын саны – 274.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө: диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугу; изилденүүчү теманын приоритеттүү илимий багыттары, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы; изилдөөнүн максаты жана милдеттери; диссертациялык иштин илимий жаңылыгы; алынган натыйжалардын теориялык жана практикалык маанилүүлүгү; диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору; изденүүчүнүн жеке салымы; диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы жана диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы, диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү көрсөтүлдү.

Биринчи бап “Философиялык антропология: илимий-аналитикалык синопсис жана философемалар” – деп аталып, ал эки параграфтан турат. Анын *биринчи параграфы* “Философиялык антропология алкагындагы илимий-изилдөөлөргө аналитикалык синопсис” – деп аталып, анда: философиялык антропология алкагындагы илимий-изилдөөлөрдүн түрдүү ареалы менен өңүттөрүнө, тарыхыйлуулугу менен социалдык маңызына, теориялык системалуулугу менен прагматикалуулугуна ж.б.у.с. абалдарына аналитикалык синопсис жасалат.

Биринчи баптын экинчи параграфы “Кыргыз кыртышындагы философемалар жана илимий-теориялык сегменттер” – деп аталып, дүйнөлүк философиялык агымдардагы антропологиялык түшүнүктөр менен түшүнүмдөрдүн түрдүү контексттерде талдоолорго алынгандыгына токтолуп, анын алкагындагы Кыргыз кыртышындагы философемалык формалар менен илимий-теориялык сегменттерге концептэкскурс жасалган. Анда Кыргыз кыртышындагы илимге чейинки философемалык формалары, Советтик доор менен тагдырлаш келген кыргыз философиясынын илимий калыптануу мезгилиндеги, постсоветтик жана соңку мезгилдеги антропологиялык изилдөөлөрдүн ракурсу – ошондой эле, анын “күнгөй-тескей” өңүттөрү талдоого алынган.

Экинчи бап “Философиялык антропологиянын методологиялык негиздери жана теориялык маңызы” – деп аталып, ал төмөнкүдөй эки параграфтан турат. Анын *биринчи параграфы* “Философиялык антропологиянын социотабияттык жана социомаданий рефлексиясы” – деп аталат. Аталган жагдайга ылайык изилдөөнүн негизги багыты философиялык антропология алкагындагы гуманисттик парадигмалардын социожаратылыштык жана социомаданий табиятына, аларга карата философиялык рефлексия даражасында концептталдоо жүргүзүлөт. Изилдөө нугу – “табият” менен “маданият” түшүнүктөрүнүн кең жана тар

маанилерине, адамдын ааламдагы “макрокосмдуулугу” менен “микросмдуулугуна” жана алардын диалектикалык шайкештигине бурулат.

Экинчи баптын *экинчи параграфы* “Философиялык антропологиянын концептуалдык манызы жана логикалык табияты” – деп аталып, анда төмөнкү мазмун каралат. Философиялык антропологиянын алкагында негизги изилдөө тема – адам болмушу, анын табияты менен маңызынын факторлук детерминанттары катары: табият, коом, маданият жөнүндөгү бири-бирине диалектикалык чырмалышкан бирдиктүү, системалык бүтүндүк, дүйнө (космос), алардын өз ара байланышкан, бири-бирине ыкталуу таасири жана өз ара шартталышы каралган. Философиялык антропологиянын концепт аппаратындагы ой жүгүртүүнүн универсалдуу мүнөздөгү философиялык түшүнүктөр менен категориялары: *адам жана коом, маданийлүүлүк менен табигыйлуулук, социалдык аракеттер менен социалдык мамилелер, эркиндик менен конфликт, өлүм менен өлбөстүк, бакыт менен бактысыздык, кырдаал менен абал, тандоо менен аргасыздык, тобокелчилик менен маргиналдуулук, жашоо образы менен жашоо кыймылы* сыяктуу тематикалар камтылган. Айрыкча философиялык антропологиянын проблематикасында универсалдуулук менен уникалдуулуктун кесилиши негизги мааниге ээ. Өзгөчө адам болмушунун көп түрдүүлүгүнүн этникалык, аймактык, тектик, курактык, тарыхый, табигый менталдык жана жекелик өзгөчөлүктөрү философиялык интерпретацияланат. Философиялык антропологиянын негизги багыты адам имманенттүүлүгүн таанууга, адамды трансценденттик түшүнүүдөн оолактоо багыттары талдоого алынат. Философиялык антропологиянын – адам маселелеринин бардык көп кыйырларын терең талдоого умтулгандыгы аныкталат.

Үчүнчү бап “Гуманисттик антропологиянын социотабияты жана социомаданий реконструкциясы” – деп аталып, ал төмөнкүдөй эки параграфтан турат. Анын *биринчи параграфы* “Гуманизмдин типологиялык өзгөчөлүгү жана концептуалдык аналитикасы” – деп аталат. Анда: Гуманизмдин социалдык табияты, типологиялык өзгөчөлүктөрү жана анын коомдун түрдүү абалдары менен кырдаалдарына, коомдук аң сезимдин динамикасына ылайык көп кырдуу социомаданий өңүттөрдө эволюцияланышы концептуалдуу талдоого алынат. Гуманизмдин структурасындагы теориялык жана практикалык жагдайлардын абалдары бөлүп көрсөтүлөт. Гуманизмдин практикалык ишмердүүлүгүндөгү түрдүү ареалдары талдоого алынат. Алар: светтик-секулярдык гуманизм алкагындагы эволюциялык, ноосфералык, экологиялык жана жарандык гуманизм; теисттик же, диний гуманизм.

Үчүнчү баптын *экинчи параграфы* “Адам маңызы – антропологиянын философиялык табияты” – деп аталып, анда төмөнкү мазмун каралат. Алар: Адам ишмердүүлүктөрүнүн генезиси жана эволюциясы, адам табияты жана маңызы, адам маңызындагы объективдүүлүк менен субъективдүүлүк, адамдагы купуялуулук, универсалдуулук менен уникалдуулук сыяктуу жагдайлар. Адамдын биологиялык, социалдык жана рухий жагдайларына карата антропологиялык көп кырдуу концепциялар талдоого алынат.

Төртүчүнчү бап “Адам парадигмасынын трансгуманисттик долбоору жана этикалык экспликациясы” – деп аталып, ал төмөнкүдөй эки параграфтан турат. Анын *биринчи параграфы* “Адам табиятынын постклассикалык долбоору” – деп аталат. Анда XX кылымдын соңу, XXI кылымдын башындагы адам философиясынын негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири катары дүйнөгө илимий (сциентисттик) көз караш жеке концептуалдык мааниге ээ болгон натыйжаларды пайда кылаары иликтенет. “Адамды өркүндөтүү” маселесинин “жакшыртуу”, “жогорулатуу” парадигмаларынын оң жана терс жагдайлары, “күнгөйтескей” талаш-тартыштары, технологиялык каражаттар менен адамдын табиятын активдүү өзгөртүү кызматын аткарган кыймылдардын алдыңкы орунга чыгышы – концептуалдуу талдоого алынат.

Төртүчүнчү баптын *экинчи параграфы* “Гуманисттик этикадагы адам доктринасы” – деп аталып, төмөнкү мазмун каралат. Анда, Адам идеалынын түрдүү типтеринин арасында гуманисттик этика – адептик идеал өзгөчө орунга ээ болуу менен ар бир адам үчүн бүткүл адамзаттын жашоо ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө кошкон салымын аныктоого багытталгандыгы; гуманизмдин этикалык контекстиндеги адамдын жан дүйнөсүнүн байлыгы, анын өркүндөшү – адамдык ыйман даражасынын бийиктиги менен кеңдиги аксиологиялык жана праксиологиялык контексте талдоого алынат. Аталган параграфта гуманисттик этиканын парадигмасы – адамдын этикалык изгилиги: биринчи кезекте – адамдын өзүн рухий өркүндөтүү, андан коомду гуманисттик өркүндөтүү, соңунда аалам (табият) менен шайкеш өркүндөө максатында кызмат өтөөрү концептуалдуу көрсөтүлөт.

Корутунду бөлүгүндө илимий изилдөөнүн жүрүшүндө адамга багытталган философиялык антропологиялык ракурстагы ойлом материалдар социалдык философиялык өңүттөн конструктивдүү терең жалпыланып, алардын илимий натыйжалары төмөнкүдөй тыянактар менен корутундуланды.

1. Антропологиялык философия – адам табияты менен маңызын парадигма иретинде философиялык рефлексия даражасында изилдөөдө

тармактык түшүнүктөрдөн өзгөчөлөнүп, методологиялык мүнөздөгү жасалма-синтездик түшүнүктөр аркылуу ыңгайлуу ыкмаларды колдонот. Классикалык аталган философия – адам бүтүндүгүн биологиялык контекстте гана карап, анын ички жан-дүйнөсүнүн, кыял-сезимдеринин ошондой эле, эркинин өз алдынчалыгын, чыгармачыл-жаратмандык дараметин – субъективдүү уникалдуулугун илимий-теориялык деңгээлде жеткиликтүү ачып бере алган эмес. Айкыныраак айтканда, Гегелдик философия чекит койгон объект-субъектилик вектордук багыт реалдуу турмуштагы субъект-объектилик катнашка жеткиликтүү баа бере албай, чыныгы адамдык купуялуулуктарды толук түшүндүрө албастыгы айкын. Объект менен субъект түшүнүктөрүн одоно категориялаштыруунун кесепетинен адамдык жашоо маңыз классикалык философиянын көз жаздымында калган. Объективдүүлүккө басым жасаган классикалык философиянын метафизикалык мүнөзү – методологиялык туруксуздуктун башкы себептеринин бири. Мындай себеп философиялык антропологиянын түптөлүшүнө жана анын андан ары өнүгүшүнө өбөлгө болгон. Жашоо чындыгында, адамдар табигый биологиялык калыбынан акыл-эс менен туюм-сезимдерге негизделген эркиндикти эңсешет. Аалам мейкиндигинин чексиз гармониясы менен жуурулушууга талпынышат. Философиялык антропология – “Адамды” Аалам мейкиндигинин алкагындагы белгилүү реалдуу кырдаалга ылайык көп кырдуу, универсалдуу, уникалдуу, интегралдуу бүтүндүк катары концептуалдуу талдоого багытталат.

2. Аалам эволюциясынын социалдык кубулуштары, адам жашоо ишмердүүлүгү, коомдук жашоо-түзүм менен тыгыз байланышкан социалдык-табигый, ошондой эле социалдык-маданий факторлор иретинде каралат. Белгиленген социожаратылыштык жана социомаданий факторлор табият менен коомдун “коэволюциялык жемиши” катары табият менен социумдун жана социум менен маданияттын өз ара шартталган бири-бирин синтездеген кубулуштарды билдирет. Философиялык антропология – адам табияты менен жашоо маңызын, анын дүйнө таанымы менен менталдык мүнөзүн изилдеген илимий тармак. Ал – айкын адамологиянын абстрактуу жагдайы иретинде философиялык антропологияга мүнөздүү болгон метафизикалык абал, тагыраагы, анын образы, кубулушу жана туундусу, жаратылыш менен коомдун, коом менен маданияттын бири-экинчисин танган, бири-экинчисин шарттаган детерминантын аныктаган өзгөчөлүктөргө ээ. Адам бүтүндүгү, турпаты – анын социожаратылыштык өзгөчөлүгү менен түшүндүрүлөт. Социум менен табигый өбөлгөлөрдүн айкалышы коомдук катнаштардын өз алдынчалуулукка ийкемдүүлүгү, социомаданий баалуулуктардын мыйзамдашкан түзүмү – адам

парадигмасынын “социожаратылыштык” жана “социомаданий” маңызын аныктап турат. Геофакторлордун коомго тийгизген таасири, автономдуулугу, коомдук мамилелердин шайкештиги, социалдык жана маданий аспектилері логикалык системанын негизинде уюшулган адам моделинин курамы социотабигый жана социомаданий маңызын тастыктайт. Теориялык таризде, адам – биосоциалдык эволюциялык кубулуш. Анын жаралуу процесси жаратылыш менен коомдун татаал диалектикалык байланышы аркылуу ишке ашат.

3. Аалам, коом, адам үчилтиги – табигый жана социалдык жашоо образын аныктаган ажыралгыс бүтүндүк. Адамдын бүткүл жашоо-турпаты, анын бардык универсалдуу жана интегралдуу сапаттары мына ушул үчилтиктин диалектикалык биримдигинде ишке ашат. Мындай кубулуш – бири-бирине көз каранды, бири-бирин шарттаган, бири-бирине өбөлгөлөрдү түзгөн, бири-бири менен терең диалектикалык чырмалышкан биримдиктер аркылуу келип чыгат. Белгиленген үчилтик кубулуш диалектикалык байланыштардын негизинде бир типтеги сапаттарды өзүнө камтытуу менен, көп тармактуу байланыштагы же, коомдук системаны калыптайт. Мындай ары универсалдуу, ары уникалдуу коомдук түзүмдүн философиялык табияты башкалардын кызыкчылыгын коргогон альтруисттик маанайдагы гуманисттик сапаттар менен чечмеленет. Аалам-коом-адам үчилтигинин социопрогресске – тагыраагы, илим менен техникага ыңгайлашкан өнүгүүсү жалпы мүнөздөгү аксиологиялык жана праксиологиялык параметрлер аркылуу аныкталат. Ага ылайык, гуманисттик антропологиянын онтологиялык табияты диалектикалык принциптер менен айкындалган, «жаратылышта адам коомунун изи бар, ал эми «жаратылыш издери адам жашоосунун бардык тармактарында өкүм сүрөт» деген концептуалдуу аксиома менен мүнөздөлөт. Мына ошентип, коомдун өнүгүүсү белгилүү деңгээлде “антропологиялашкан табият” болуп саналат.

4. Жаратылыш – коомдук турмуштун объективдүү өбөлгөсү. Мына ошондуктан адамзат объективдүү дүйнөнү субъективдүү чагылдырууга жөндөмдүү. Адам – айлана-чөйрөгө абстракттуу ой жүгүртүү менен, аны өзгөртүүгө, ошол эле учурда анын жашоосуна зарыл болгон нерселер менен камсыз кылууга жөндөмдүү. Ал эми, географиялык чөйрө – адам жашоосунун керектөөлөрүн канааттандыруучу өзгөчө табигый мейкиндик. Ал коомдук болмуштун негизги булагы болуу менен анын үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылган жаратылыштын бөлүгү. Жаратылыш – адамдын жана анын коомдук жашоосунда объективдүү маанилүү. Адам жөнүндөгү рационалисттик жана сенсуалдык көз караштардын айкалышы, «адамдын жогорку сапаттарга умтулуусу» да географиялык детерминизмге

көз каранды. Адам табияты менен маданиятын чагылдырган ар тараптуу: жүрүм-турум, адаттар, кулк-мүнөз (менталитет), ошондой эле дүйнө тааным – географиялык, биопсихикалык социалдык жана маданий факторлордун натыйжасы.

5. Социалдык жалпылыкка таандык болгон этномаданий барлык калыптануу жана өнүгүү жашоо образында көптөгөн мезгилдерди кучагына алып, өз алдынча жана артыкчылыктуу улуттук идеяларга негизделген. Ушундан улам “улуттук кыртыштагы” кыргыз элинин философиялык дүйнө таанымындагы адамга багытталган илимий-философиялык изилдөөлөрдү жүргүзүү идеясы мыйзам ченемдүү көрүнүш. “Кыргыз кыртышындагы” философиялык антропологиялык нуктагы изилдөөлөр XX кылымдын орто ченинде өнүгө баштаган. Айрыкча кыргыз профессионалдык философиясында адамдын акыл-эстик, кулк-мүнөздүк турпатын, анын менталдык жана этномаданий өзгөчөлүктөрүн изилдеген маанилүү илимий эмгектер адам философиясы менен тыгыз байланышта болгон. Адамдын психологиялык абалын, анын объективдүү жана субъективдүү жагдайларын изилдөөнүн натыйжалары коомдук формация менен рухий иерархиянын философиялык, философиялык-антропологиялык негизги айырмачылыктарын камтыйт. Ата мекендик профессионал окумуштуулардын (А.А.Салиев, Т.А.Абдылдаев, А.Т.Табалдиев, А.А.Брудный, Р.А.Ачылова, Н.К.Кулматов, М.М.Эдилова, М.М.Амердинова, Р.Д.Стамова, Ж.Б.Бөкөшев, Г.С.Токоева) философиялык чыгармаларында “адамдык асылдык”, “инсандык бийиктик” сапаттарга тиешелүү маселелер кыйыр жана түздөн-түз антропологиялык мааниге ээ. Изилденип жаткан проблемалар – кандай болгон күндө да адамдык сапаттарды талдоого алган бир катар фундаменталдык түшүнүктөрдү камтыйт. Айтылган маселелердин ареалында адам өзүнүн субъективдүү дүйнөсүн, андагы уникалдуу ой-сезимдерин, каалоолорун, эңсөөлөр менен умтулууларын билдире алат. Мындай түшүнүмдөр аркылуу адамдардын катнаштык алакалары коомдук мамилелердин түзүмүн калыптайт.

6. Адам бүтүндүгүнүн социотабийгый жана социомаданий маңызы менен анын экзистенциалдык жашоосунун бардык өңүттөрүнүн ортосундагы чиеленген терең байланыштар анын ким (эмне) экенин, ал башка жандыктардан эмнеси менен айырмаланып турганын айкын түшүнүүгө жардам берет. Эгерде адамдын “акыл эске”, “парасатка” негизделген сапаты анын конструктивдүү образын ачып, “адам – ким?” деген концептуалдуу парадигманы жаратса, анда ал адамдын жаратылыш менен коомдогу жакшыртылган моделинин образын түзүүнү аныктайт. Ал эми, анын биопсихикалык болуму “адам – эмне?” деген маселени жаратат.

Учурда философиялык антропология жаңы илимий тармак катары адамдын биосоциалдык жагдайы менен, анын жашоосунун экзистенциалдык өңүттөрүн диалектикалык айкалыштырууга далаалат кылып жатат. Мындан сырткары философиялык антропология – адамдык уникалдуу касиеттердин биримдигин, оң жана терс мамилелердин системасын объективдүү деңгээлде акыйкат-чындык контекстинде адекваттуу иликтөөгө умтулууда.

Мындан тышкары, адам жашоосунун маңызына байланышкан бардык теориялык кырдаалдар классикалык доордун философиясы менен постмодернизмдин философиялык окууларынын теориялык айырмасын далилдейт. Белгилей кетчү нерсе, адамдык “мен” түшүнүгү менен адамдык “эгонун” биримдиктеги эки илтик аспектисин билдирет. Философиялык антропология “субъект” категориясы менен түшүндүрүлгөн тарыхый-логикалык жана “философиялык” социалдык-рухий методдорду чечмелейт.

Мына ошентип, философиялык антропологиянын уңгулуу концептине ылайык, таанып-билүүнүн чегинен сырткары турган (трансценденттүү) акт – философиялык өзүн-өзү аңдоого багытталган “акыл калчоо” (философиялык рефлекс) эсептелсе, дал ошол философиялык “акыл калчоо” – аң-сезимдин ички табиятына мүнөздүү (имманенттүү) логикасы болуп эсептелет.

7. Адамга багытталган философиялык антропология – адам жашоосунун маңызын диалектикалык өңүттө карап, жашоо менен өлүм, ак менен кара, жакшылык менен жамандык, тагдыр сыяктуу түшүнүктөрдүн табиятын, деги эле адам болмушунун орчундуу көйгөйлөрүнө адекваттуу жооп берүүгө далаалат кылат. Мындай маселелер илимий адекваттуу талдоого алынмайынча, адамдар эңсеген идеалдуу жашоонун моделин иштеп чыгуу мүмкүн эмес. Илимдин көмөгүсүз адам өзүнүн ким экенин туура аңдай албат. Анткени, адам жашоосунун маанилүү маселелерин изилдөөдө экзистенциализм багытында каралган «Адам эмне үчүн жашайт?», “Жашоо маңызы деген эмне?” деген олуттуу суроолорго жооп берүүгө көмөк берет. Эгерде адам өзүнүн биологиялык, социалдык жана рухий сапаттарын экзистенциалдык окуунун алкагында бирдиктүү илимий түшүнүктөр менен байланыштырып жалпылай албаса, соңунда ал сөзсүз түрдө социалдашуунун курмандыгы болуусу шексиз. Адамдын билимсиздиги – “караңгылыкка”, андан табийгый жана социалдык чөйрөгө орой жана одоно мамиле жасоого жол берет. Натыйжада табият кубулуштары адамдын мифологиялык кыялдарына айланат. Жогоруда айтылгандардан рационалдуу илимий тыянак чыгаруу менен, табияттын, коомдун жана адамдын диалектикалык мамилелеринде адамга багытталган

философиялык антропология – өзүнүн логикасына таянып, инсандын жашоосунун теориялык негизи боло алат.

8. Философиялык антропология – көп кырдуу социомаданий жана социотабийгый процесстердин өзгөчөлүктөрү рационалдуулукка жана иррационалдыкка негизделээрин аныктайт. Ал өзүнө философиялык темпорализмин, жалпылык менен уникалдуулуктун, чектүүлүк менен чексиздиктин, өңчөйлүк менен универсалдуулуктун, жоопкерчилик менен парз-милдеттин; кайгы менен сүйүнүчтүн, ажырашуу менен жарашуунун, ажырым менен келишүүнүн, азап менен куткаруунун, жана башка жашоо маңызы сыяктуу рухий кырдаалдардын өз ара карама-каршы биримдигин камтый алат. Философиялык антропология – «адамга» тиешелүү реалдуу жана абстракттуу параметрлерди камтып, ал эми инсандык сапаттар бул түшүнүктүн ажыралгыс компоненттери экенин айкындай алат.

9. Айрым антрополог-окумуштуулар материалисттик гуманизмдин, тагыраагы “Светтик гуманизмдин” өзөктүү принциптеринин жоктугун белгилешет. Иш жүзүндө светтик гуманисттер өздөрүнүн дарегине тагылган аргументсиз сын-пикирлерди төгүндөшүп, моралдык-гуманисттик баалуулуктар менен принциптерди илимий-теориялык өңүттө иштеп чыгууда өздөрүнүн иштиктүүлүгү менен далилдешти. Алар, рационалдуу мотивдеги гуманисттик философияга таянышып, эч кандай таңуулоосуз, догматикалык эмес, акыл-эс менен эмпатияга, турмуштук тажрыйбага жана альтруисттик сүйүүгө негизденишип, адамдык зоболону бийик даңазалашат. Гуманизмди туу туткан аксиологиялык этика моралдык баалуулуктарды изилдеп, адамдын өз жашоосун өзү жөнгө сала ала турган, өз максаттарына жетүү үчүн өз аракетин, парыз-милдеттерин жана жоопкерчилигин айкындай алат. Акыл-эс менен сезимдик парасатка негизделген гуманисттик этика – адептик баалуулуктарды, аларды турмуштук стимулдаштыруу максатында пайдаланылган праксиологиялык жүрүм-турум эрежелерди конкреттештире алат. Мындан сырткары, светтик гуманизм – аксиологияга таянуу менен адамдагы деонтологиялык принциптерди ар-намыстуу жоопкерчилик менен аткарууну калыптоого багыттайт. Жалпылап айтканда, «Светтик гуманизм», «гуманисттик этика» жана «гуманисттик аксиология» – философиялык антропологиянын архимаанилүү тутумун негиздейт. Гносеологиялык өңүттөн алганда, адамдын “жөнөкөйдөн – татаалга”, “төмөндөн – жогоруга” карай умтулуусун билдирет. Антропоонтологиялык илимий таризде ноосфералык гуманизм үчүн адам – биологиялык, социалдык жана космостук уникалдуу жандык. Гуманизм адамды турмуштук тажрыйбанын ажыралгыс бүтүндүгү катары тааныйт.

10. Философиялык антропологиянын концептуалдуу өзөк маселеси – адамдык жашоо маңыз. Адам – субъекти катары жеке керектөөлөр менен каалоолорго, андан максаттарга ээ. Бирок ошол керектөөлөр менен каалоолор дайыма эле жуурулуша бербейт. Анткени, жеке субъектилик баалуулуктар менен коомдук баалуулуктардын ылайык келиши бир кылка эмес. Андан сырткары, баалуулуктардын өзү абсолюттук жана күнүмдүк же, колдонмо даражада болоору белгилүү. Ушул таризде эле, инсанга тиешелүү болгон бардык аракеттер канчалык жекелик болгондугуна карабастан, объективдүү мыйзамдарга баш ийет. Адамдык жашоо маңыз – аны үзгүлтүксүз алга жетелеген идеалдар, максаттар жана каалоолор менен аныкталат. Адам жашоосунда рухий баалуулуктар менен принциптерден сырткары материалдык муктаждыктан келип чыккан кызыкчылыктар да орун алат. Ал адамдын биофизикалык, социалдык жана рухий табиятына ылайык аныкталат.

11. “Адамды өркүндөтүү” концепциясы – байыркы философиядан башат алып, гуманисттик этиканын фундаменталдуу түшүнүктөрү – эвдемонизм, кинизм, гедонизм, утилитаризм сыяктуу философиялык идеялардын “каймагын калпып алып”, “изгилик” же, “жакшылык” категорияларынын параметринде: илим жана билим, максаттуу аракет, изденүүчүлүк-жаратмандык жөндөм аркылуу жүзөгө ашуучу: “акылмандык”, “бакыт”, “чынчылдык”, “калыстык”, “топуктук”, “токтоолук”, “оптимизм”, “туруктуулук” сыяктуу этикалык түшүнүмдөр менен мүнөздөлгөн жемиштүү сапаттарды калыптап келген. Адамдык ички потенциалды туура аныктай билип, аны талыкпас эмгекетенүү аркылуу максатка ылайык социожаратылыштык жана социомаданий шайкештикте пайдалан билүүнү өзү – жогорку сезимдик жана акыл-эстик чеберчиликти талап кылган – этикалык императив аркылуу жүзөгө ашат. Адамды өркүндөтүү максатында трансгуманизм – жаңы технологияларга жана анын алкагында жасалма интеллектке, ал эми биоэтика – биомедициналык жаңы технология, нейроилим аркылуу адам баласын өркүндөтүүгө багыт алат.

12. Адам табияты менен жашоо маңызын кучагына алган гуманисттик этика – адилеттик менен адилетсиздик, эркиндик менен кулчулук, бакыт менен бактысыздык, эмгекчилдик менен жалкоолук сыяктуу карама-каршы келген “жакшылык” жана “жамандык” категорияларынын алкагында адамдык жан дүйнө сырларынын купуялуулук табиятын толук кандуу чечмелөөгө жардам берет. Философиялык антропология ареалындагы гуманисттик этика – эркин жана аңдалган адеп-ахлактын – жашоо искусствосунун формасы. Гуманисттик этика – социалдык императивден өзгөчөлөнүп, адамдын

жекелик жашоо алкагы менен айрым учурда дал келе бербеген, өзгөлөрдүн өзгөчөлүгүн эске алган, жеке адамдын табийгый уникалдуулугу менен жамааттык таламдарды айкалыштыруучу артыкчылыктарга ээ.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Акматов Ө.С., Жутанова Г. Чыгыш ойчулдарынын гуманисттик идеяларындагы сүйүү проблемалары [Текст] / Ө.С Акматов, Г. Жутанова //Индия и Кыргызстан: взаимодействие цивилизаций (к 2200 летию Кыргызской государственности): матер. международной научной конференции. – Ош, 2003. –202 с. – 84-86-б.б.
<https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1hGeGNWBp6qHkurO27S5CVNYk28CpkA-v>
- 2.Акматов Ө.С. Социалдык мобилизация түшүнүгү жана анын социалдык аспекти [Текст] / Ө.С Акматов //Новые векторы развития современного Кыргызстана: социальная мобилизация и добросовестное управление: мат. регион. конференции посвященной году социальной мобилизации и добросовестного управления. Вестник ОшГУ №1. спец. выпуск. – Ош, 2004. –10-12-б.б.
https://drive.google.com/file/d/1xgkV07zPABAjknZj314tmJvLQrp9T_yX/view?usp=drive_link
3. Акматов Ө.С. Азыркы шарттагы кыргыз улуттук социомаданий проблемалары жана социалдык институттар [Текст] / Ө.С Акматов // Новые векторы развития современного Кыргызстана: социальная мобилизация и добросовестное управление: мат. региональной конференции, посвященной году социальной мобилизации и добросовестного управления. Вестник ОшГУ. №1. спец. выпуск. – Ош, 2004. – 17-19-б.б.
https://drive.google.com/file/d/1MzvCXUJQ7oCzQ1Rkc0_1XsuwZtlQ8t11/view?usp=drive_link
4. Акматов Ө.С. Социалдык иштердин гуманисттик-философиялык негиздери [Текст] / Ө.С Акматов // «ОшМУнун жарчысы» илимий журналы. – Ош, 2009. №4. –121-123-б.б.
https://drive.google.com/file/d/1ottip1_3NorYWqrar5JslwnuEEld3aqq/view?usp=drive_link
5. Акматов Ө.С. Молло Нияздын гуманисттик философемалары [Текст] / Ө.С Акматов. – Ош, 2013. 128 б. https://drive.google.com/file/d/1VuyG-OmYJ6blyzc7b5gP1mpDWLLReSB-/view?usp=drive_link
6. Акматов Ө.С., Жутанова Г., Студенттердин таанып билүү өз алдынчалуулугу аркылуу кесипке багыттоо [Текст] / Ө.С Акматов, Г.Жутанова //“Ош мамлекттик университетинин жарчысы” илимий журналы №4 чыгарылыш. – Ош, 2015. 194б.

- https://drive.google.com/file/d/1SDoqS6MOU5lv6LAGHTDL_hGwMR_YZ6Zi/view?usp=drive_link
7. Акматов Ө.С., Мырзалиева Т. Адамдагы гуманисттик-экзистенциалдык маңыз [Текст] / Ө.С.Акматов, Т. Мырзалиева // Республиканский научно-теоретический журнал. ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА. №12, 2016. Бишкек, 2016. – 254-256-б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28310269>
 8. Акматов Ө.С., Карабеков К. Неопозитивизм как неотделимая часть западной философии [Текст] / Ө.С.Акматов, К. Карабеков // Журнал: «Наука новые технологии и инновации Кыргызстана» № 11. 2017. Раздел – 3. –Бишкек, 2017. С.186-190. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32582284>
 9. Акматов Ө.С., Раимбердиева А. Социалдык иштер алкагындагы Адам субъективдүүлүгүнүн маңызы [Текст] / Ө.С.Акматов, А. Раимбердиева //“ОшМУнун жарчысы” илимий журналы Атайын чыгарылыш (4), – Ош, 2017. 199-201-б. <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1hGeGNWBp6qHkurO27S5CVNYk28CpkA-v>
 10. Акматов Ө.С., Батырбекова К. Өспүрүмдөргө жана жаштарга карата социалдык тарбия [Текст] / Ө.С.Акматов, К. Батырбекова //“ОшМУнун жарчысы” илимий журналы. – Ош, 2018. – № 2. 26-29-б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35246555>
 11. Акматов Ө.С., Мадмарова Г. С. Кыз-келиндерге карата социалдык мамиленин социожаратылыштык жана социомаданий өңүттөрү [Текст] / Ө.С.Акматов, Г. С. Мадмарова // Журнал: «Наука новые технологии и инновации Кыргызстана» 2018. Бишкек – 2018. – № 12. 144-147-б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41327253>
 12. Акматов Ө.С. Мектепке чейинки жана мектеп жашындагы балдардын социалдашуусундагы социалдык педагогиканын орду [Текст] / Ө.С.Акматов // Республиканский научно-теоретический журнал. ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА. – Бишкек, 2018. №12, 2018.115-118-б. РИНЦ Импакт-фактор (0,033) <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41212724>
 13. Акматов Ө.С., Бекбоев А. А. Социалдык иштер багытындагы кесиптик жогорку билим берүүдөгү философиялык антропологиянын орду [Текст] / Ө.С.Акматов, А. А. Бекбоев //“ОшМУнун жарчысы” илимий журналы. РИНЦ. – Ош, 2019. №3, 75- 79-Б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42965431>
 14. Акматов Ө.С., Бекбоев А. А. Социалдык иштердин кесиптик этикасындагы инсандык субъективдүүлүк маселеси [Текст] /

- Ө.С.Акматов, А. А. Бекбоев // “ОшМУнун жарчысы” илимий журналы. РИНЦ. – Ош, 2019. №3, 79-83-Б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42965432>
15. Акматов Ө.С., Жутанова Г. А. Адам жашоо ишмердүүлүгүнүн социожаратылыштык жана социомаданий шайкештиги [Текст] / Ө.С.Акматов, Г. А. Жутанова // «Кыргызстандын эгемен жолундагы Н. Исановдун ролу: тажрыйбалар жана чакырыктар» илимий-практикалык конференция. – Ош, 2023. – 376 б. – 218-228-бб. ISBN 978-9967-18-900-3 https://isanov-80.oshsu.kg/files/isv_merged.pdf
 16. Акматов Ө.С. Humanistic Philosophical Foundations of Social Work (статья) [Текст] / Ө.С.Акматов // Advances in Science, Technology and Innovation. Humanistik Philosophical Foundations of Social Work. – 2023, Part F1589. – pp. 555-559. ISSN 2522871 https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85175166313&doi=10.1007%2f978-3-031-34256-1_97&partnerID=40&m
 17. Акматов Ө.С., Бекбоев А. А. Адамдын социожаратылыштык өнүтү: социалдык ишмердүүлүктөрдүн эволюциясы жана коомдук аң сезимдин детерминанты [Текст] / Ө.С.Акматов, А. А. Бекбоев // Наука новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2024. – № 1. – 187-190-бб. ISSN 1694-7649 <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1hGeGNWBp6qHkurO27S5CVNYk28CpkA-v>
 18. Акматов Ө.С., Бекбоев А. А. Философиялык антропологиянын тарыхый-логикалык маңызы [Текст] / Ө.С.Акматов, А. А. Бекбоев // Наука новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2024. – № 1. – 191-194-бб. ISSN 1694-7649 <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1hGeGNWBp6qHkurO27S5CVNYk28CpkA-v>
 19. Акматов Ө.С., Бекбоев А. А. Философиялык антропологиянын классикалык жана постклассикалык интерпретациясы [Текст] / Ө.С.Акматов, А. А. Бекбоев // Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер Академиясынын Кабарлары. – Бишкек, 2024. – № 1. – 147-153-162-бб. ISSN 0002-3221 <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1hGeGNWBp6qHkurO27S5CVNYk28CpkA-v>
 20. Акматов Ө.С., Бекбоев А. А., Карабукаев К. Ш. Социально-футурологические идеи Калыгула Бай уулу в контексте философской антропологии [Текст] / Ө.С.Акматов, А. А. Бекбоев, К. Ш. Карабукаев // Известия Национальной академии наук Кыргызской Республики. – Бишкек, 2024. – № 1. – С. 154-162. ISSN 0002-3221

<https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1hGeGNWBp6qHkurO27S5CVNYk28CpkA-v>

21. Акматов Ө.С., Бекбоев А. А. Морально-этические понятия в контексте философской антропологии [Текст] / Ө.С.Акматов, А. А. Бекбоев // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – Новосибирск, 2024. – № 2-2. – С. 160-166. ISSN: 2500-1000 <https://elibrary.ru/item.asp?id=63423027>
22. Акматов Ө.С., Бекбоев А. А. К концептуальной характеристике философской антропологии [Текст] / Ө.С.Акматов, А. А. Бекбоев // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – Новосибирск, 2024. – № 2-2. – С. 167-173. ISSN: 2500-1000 <https://elibrary.ru/item.asp?id=63423028>

Акматов Өмурзак Сарытайовичтин 09.00.11 – социалдык философия адистиги боюнча философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Философиялык антропология алкагындагы гуманисттик парадигмалардын социожаратылыштык жана социомаданий табияты» аттуу диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: философия, социалдык философия, философиялык антропология, гуманисттик парадигма, социожаратылыштык,

социомаданийлик, адам маңызы, адам табияты, гуманисттик этика, адам доктринасы, философемалар, гуманисттик антропология.

Изилдөөнүн объектиси – философиялык антропологиянын концептуалдык траекториясы, анын социотабияттык жана социомаданий маңызы; адам, индивид, акыл-эс, эрк, эркиндик түшүнүктөрү; рухий баалуулуктар; гуманисттик парадигмалар жана этикалык доктриналар. Ал эми, **изилдөөнүн предмети** – философиялык антропологиянын логикалык инструменттери, методдору, теориялык жоболору жана жалпы түшүнүк-категориялары эсептелет.

Изилдөөнүн негизги **максаты** – философиялык антропологиянын концептуалдык маңызын, имманенттүү социалдык табиятын тастыктоо аркылуу социожаратылыштык жана социомаданий шартталган гуманисттик парадигмаларды социалдык-философиялык өнүктө ырааттуу изилдөө.

Изилдөөнүн методдору жана аппаратурасы. Анализ, синтез, аналогия, салыштыруу, моделдештирүү, жалпылоо ж.б. методдор; тарыхый-логикалык; абстрактуулук, конкреттүүлүк; аксиоматикалык, эпистемологиялык, аксиологиялык, праксиологиялык, коммуникативдик, семиотикалык, социодетерминанттык мүнөздөгү теориялык жоболор – методологиялык негиз катары колдонулду.

Изилдөөдөн алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы философиялык антропологиянын маңызы, анын социожаратылыштык жана социомаданий табияты, гуманисттик парадигмалардын, трансгуманисттик долбоордун жана этикалык доктринанын алкагында изилденгендиги менен шартталган. Анда: философиялык антропологиянын, анын ичинде кыргыз философиясындагы адам маңызына арналган изилдөөлөргө аналитикалык талдоо жүргүзүлдү; кыргыз кыртышындагы ойлом материалдары аркылуу философемалардын социалдык-философиялык сегменттери дааналанды; философиялык антропологияны өбөлгөлөгөн социотабияттык жана социомаданий факторлор гносеологиялык рефлексия иретинде каралып, алар болумдук кубулуш катары тастыкталды; философиялык антропологиянын концептуалдык маңызы менен логикалык табияты ааламдашуу алкагында адам маңызын объективдүү андоонун адекваттуу формасы экендиги таасындалды; гуманизмдин типологиялык өзгөчөлүктөрүн дааналаган теориялык жоболордун социомаданий табияты жана парадигмалык концепт-белгилери айкындалды; “адам маңызы жана табияты” деп аталган антропологиялык парадигманын мазмундук тилкеси, түшүнүк-түшүнүмдөрү такталды; адам парадигмасынын трансгуманисттик долбооруна жана этикалык доктринасына аксиологиялык жана праксиологиялык талдоо жүргүзүлдү; гуманисттик парадигмалардын социожаратылыштык жана социомаданий өбөлгөлөрү менен болочогу аныкталды.

Колдонуу боюнча сунуштар: Изилдөөнүн натыйжаларын социалдык-гуманитардык, профилдик-тематикалык алкактагы илимий изилдөөлөрдө, ЖОЖдордо: бакалавр, магистр жана аспиранттар үчүн атайын курстарда лекциялык жана семинардык сабактарда пайдаланууга болот.

Колдонуучу тармактары. Изилдөөнүн натыйжаларын келечек муундарды гуманисттик: альтруисттик, этикалык, экологиялык, эстетикалык тарбиялоодо; адамдын ааламдагы жашоо ордун, бактысын, зоболосун бийик тутуу; баалуулуктарды мурастоо; кооздук, сулуулук, сонундук менен асылдык, адептик сапаттарды айкалыштыруу; табият менен шайкеш жашоо сыяктуу асыл сапаттарды калыптоодо, жалпы эле социалдык-гуманитардык ишмердүүлүк чөйрөсүндө пайдаланууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Акматова Омурзака Сарытайовича на тему: «Социоприродная и социокультурная сущность гуманистических парадигм в контексте философской антропологии», представленной на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия

Ключевые слова: философия, социальная философия, философская антропология, гуманистическая парадигма, социоприрода, социокультурный, человеческая сущность, человеческая природа, гуманистическая этика, человеческая доктрина, философы, гуманистическая антропология.

Объект изучения - концептуальная траектория философской антропологии, ее социоприродная и социокультурная сущность; понятия человек, индивид, разум, воля, свобода; духовные ценности; гуманистические парадигмы и этические доктрины. **Предметом исследования** являются логические инструменты, методы, теоретические положения и общие понятия философской антропологии.

Основная цель исследования - последовательное социально-философское исследование гуманистических парадигм, обусловленных социоприродой и социокультурой, посредством подтверждения концептуальной сущности, имманентной социальной природы философской антропологии.

Методы и аппаратура исследования. Анализ, синтез, аналогия, сравнение, моделирование, обобщение и другие методы; историко-логические; абстрактность, конкретность; теоретические положения аксиоматического, эпистемологического, аксиологического,

праксиологического, коммуникативного, семиотического, социодетерминантного характера использованы в качестве методологической основы.

Полученные результаты исследования и их новизна обусловлены тем фактом, что сущность философской антропологии, ее социоприродная и социокультурная природа изучаются в рамках гуманистических парадигм, трансгуманистического проекта и этической доктрины. Проведен аналитический анализ исследований философской антропологии, в том числе посвященных человеческой сущности в Кыргызской философии; выявлены социально-философские сегменты философов на материалах размышлений в Кыргызстане; социоприродные и социокультурные факторы, способствующие развитию философской антропологии, рассматривались в порядке эпистемологической рефлексии и подтверждались как субъективные явления; утверждалось, что концептуальная сущность и логическая природа философской антропологии являются адекватной формой объективного осознания сущности человека в рамках глобализации; утверждалось, что социокультурные аспекты теоретических положений, определяющих типологические особенности гуманизма, раскрыта природа и парадигматические концепт-признаки; уточнена содержательная полоса, понятия антропологической парадигмы “сущность и природа человека”; был проведен аксиологический и праксиологический анализ трансгуманистического проекта и этической доктрины человеческой парадигмы; определено будущее гуманистических парадигм с их социоприродными и социокультурными предпосылками.

Рекомендации по использованию: результаты исследования могут быть использованы в научных исследованиях социально-гуманитарной, профильно-тематической направленности, лекционных и семинарских занятиях в вузах: на специальных курсах для бакалавров, магистров и аспирантов.

Область применения. Результаты исследования могут быть использованы в гуманистическом: альтруистическом, этическом, экологическом, эстетическом воспитании будущих поколений; возвышении человеческого бытия, счастья, свободы во вселенной; наследовании ценностей; сочетании благородства, нравственности с красотой; формировании таких благородных качеств, как гармония с природой, а также в сфере социально-гуманитарной деятельности в целом.

SUMMARY

**of the dissertation by Omurzak Sarytaioovich Akmatov on the topic:
"Socionatural and sociocultural nature of humanistic paradigms within the**

**framework of philosophical anthropology", submitted for the degree of
Doctor of Philosophy in the specialty 09.00.11 - Social Philosophy**

Key words: philosophy, social philosophy, philosophical anthropology, humanistic paradigm, socionature, sociocultural, human essence, human nature, humanistic ethics, human doctrine, philosophical themes, humanistic anthropology.

The research object is the conceptual trajectory of philosophical anthropology, its socio-natural and socio-cultural essence; concepts of man, personality, reason, will, freedom; spiritual values; humanistic paradigms and ethical doctrines.

On the other hand, **the research subject** is logical means, methods, theoretical principles and general concepts and categories of philosophical anthropology.

The main goal of the research is to consistently study socio-natural and socio-cultural humanistic paradigms in a socio-philosophical aspect by confirming the conceptual essence and immanent social nature of philosophical anthropology.

Research methods and equipment. Analysis, synthesis, analogy, comparison, modeling, generalization, etc. methods; historical and logical abstraction and concreteness were used as a methodological basis; theoretical provisions of an axiomatic, epistemological, axiological, praxeological, communicative, semiotic, socio-determinant nature.

The obtained research results and their novelty are due to the fact that the essence of philosophical anthropology, its socio-natural and socio-cultural nature is studied within the framework of humanistic paradigms, the transhumanist project and ethical doctrine. They are: an analytical analysis of philosophical anthropology, including studies of human essence in Kyrgyz philosophy; socio-philosophical segments of philosophical teachings were explained through the mental material of the Kyrgyz soil; socio-natural and socio-cultural factors that determine philosophical anthropology were considered as epistemological reflection and affirmed as a meaningful phenomenon; it has been established that the conceptual essence and logical nature of philosophical anthropology is an adequate form of objective awareness of the essence of man in the conditions of globalization; the sociocultural nature and paradigmatic concept attributes of theoretical positions that specify the typological features of humanism have been clarified; the content and concepts of the anthropological paradigm called "human essence and nature" have been clarified; an axiological and praxeological analysis of the transhumanist project and the ethical doctrine of the human paradigm was carried out; the future of humanistic paradigms was determined by socio-natural and socio-cultural prerequisites.

Recommendations: the results of the study can be used in social and humanitarian, specialized thematic research, in lectures and seminars on special courses for bachelors, masters and graduate students.

Application area. Research results can be used in humanistic: altruistic, ethical, environmental, aesthetic education of future generations; to preserve man's place in the Universe, happiness and prosperity at a high level; inheritance of values; beauty, elegance and nobility, a combination of moral qualities; can be used in the formation of noble qualities, such as living in harmony with nature, in the field of social and humanitarian activities in general.

Формат 60x84 1/16. Печать офсетная.
Бумага офсетная. Объем 2 п. л.
Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии
Ж.И. «Сарыбаев Т.Т.»
720040, Бишкек, ул. Манаса, 101.
+996 708 05 83 68